

Dortmund Januari 2002

Een lezing in het kader van het Colloquium "Szenographie in tentoonstellingen en musea".

Typologische ontwikkelingen op het gebied van tentoonstellingsontwerp in Nederland.

Als we denken aan een museum dan zien we vooral een monumentaal gebouw voor ons. Als we naar binnen gaan dan verwachten we zalen met objecten uit vroegere tijden of grote zalen met kunst. Traditioneel staat bij een museum dan ook "het object" of de collectie centraal. Daarbij is de tentoonstellingsvormgeving een ondersteunende informatieschil rondom de collectie. Afgezien van de tekstinformatie, die direct bij het object hoort, is er geen verdere toelichting op dat wat tentoongesteld is. Zij beantwoordt aan een meer wetenschappelijke benadering of aan bepaald heersend esthetisch tijdsbeeld. De vormgeving zelf is bescheiden. Haar ambitie is beperkt tot een cosmetische toevoeging.

Bij een conceptgerichte of thematische tentoonstelling is de hier omschreven hiërarchie omgekeerd. Nu staat het over te brengen verhaal centraal en ter illustratie of verantwoording van dit verhaal zijn het de objecten en de relictten die worden toegevoegd. Deze presentaties hebben vaak een educatieve doelstelling en komen tot stand met advies van wetenschappers. We vinden ze bijvoorbeeld in natuur- en wetenschapsmusea.

Als ik dit onderscheid blijf maken tussen objectgerichte tentoonstellingen en conceptgerichte tentoonstellingen, dan richten wij ons meer op de conceptgerichte tentoonstellingen. En juist daar hebben de veranderingen, sinds het midden van de tachtiger jaren, ook vooral plaatsgevonden. In een poging om een groter publiek te bereiken hebben we geëxperimenteerd met opeenvolgende manieren van tentoonstellen. Het positieve hieraan is dat er in de afgelopen tijd presentatiemogelijkheden zijn bijgekomen die nu naast elkaar bestaan. Hierbij geef ik u een overzicht van overdrachtvormen in musea, als een typologie die zich opbouwt in de tijd. Door subjectiviteit hebben de typologiedefinities die ik daarbij geef, vooral te maken met de ontwikkeling die wij zelf hebben doorgemaakt. Ook de getoonde voorbeelden komen uit onze eigen praktijk.

Aanvankelijk volstond het om het getoonde te voorzien van een kort onderschrift. Echter de vraag om meer uitleg maakte de toegevoegde teksten steeds belangrijker en vooral ook langer. De teksten kwamen daardoor op aparte panelen terecht en werden voorzien van afbeeldingen. Musea hadden veelal ervaring met catalogi en drukwerk. Het waren dan ook de grafische bureaus die nu gevraagd werden om ook de tentoonstellingen te ontwerpen. Het ontwerp werd daardoor gedomineerd door het tekstgebruik. De presentatievorm stond los van het onderwerp. Je zou hier kunnen spreken over "vormgegeven tentoonstellingen". Met de komst van technische mogelijkheden, zoals AV-media of bewegende modellen, werd de bezoeker actief uitgenodigd om een onderdeel in het werk te zetten.

Bij deze voorbeelden begint onze typologische opsomming:

Vormgegeven tentoonstellingen

Als bezoeker bekijk je de objecten die tentoongesteld staan in de ruimte. Bij de objecten staan meestal borden met een tekst als toelichting op het object. Vaak bestaat de opstelling enkel uit panelen met foto's en teksten. De nadruk voor de ontwerper zal liggen op de esthetische prestatie. De opstellingen zijn meestal gericht op museale objecten uit de collectie en op historische of wetenschappelijke gegevens.

Historama, Abdij Middelburg

Wij werden gevraagd om in een oude abdij de geschiedenis van deze abdij weer te geven door aan de wand foto's en grote, goed leesbare, teksten aan te brengen. Aangeleverd werd een heel boek vol teksten waarvan wij dachten dat ze niet gelezen zou worden. Het leek ons het beste om de teksten los te maken van de afbeeldingen en te behandelen als een boek dat telkens op een andere bladzijde openligt. Om de kwaliteit van de abdij niet te verstoren hebben wij gekozen voor moderne materialen die toch iets te maken hebben met de oude abdij: gobelinachtige doeken met houten knoppen, dikke houten platen aan kettingen en gezeefdrukte teksten die aangebracht lijken op perkament.

"Historama", een historische tentoonstelling in de abdij van Middelburg.

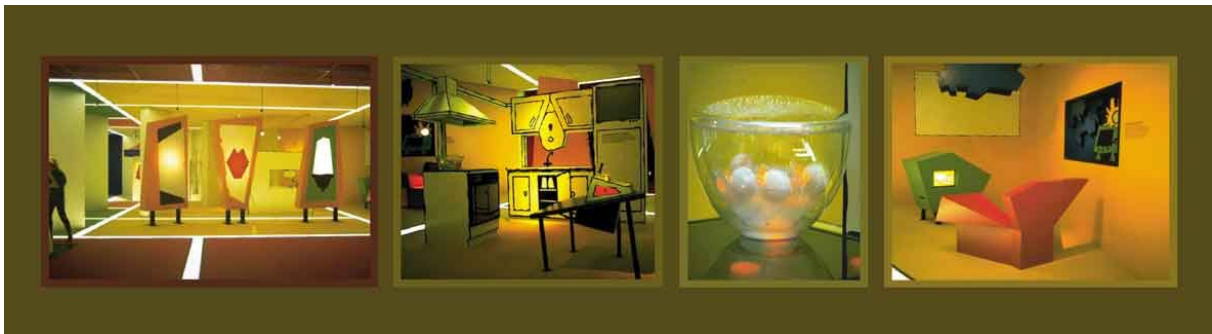
Actieve tentoonstellingen

Bij deze tentoonstelling loopt de bezoeker niet alleen rond, maar kan ook apparaten of objecten in werking zetten. Dit gebeurt meestal door het indrukken van een knop of automatisch door een benaderingsschakelaar.

Milieu op de Korrel, Tilburg

Een journaliste omschreef een door ons gemaakte actieve tentoonstelling in een natuurmuseum als volgt: "In eerste instantie was het natuurmuseum alles wat je van een natuurmuseum kunt verwachten: opgezette dieren, een aquarium met allerlei reptielen en verschillende soorten vissen, voelhuiden van herten (inclusief kogelgaten) en opgeprikte vlinders. Leuk, maar niet erg zinnenprikkelend. Een paar grote modellen van insecten konden ons, verwend publiek, al meer bekoren. De echte verrassing kwam pas helemaal van het einde van de opstelling. Hier troffen we een ruimte aan die vol stond met felgekleurde objecten. Na al die min of meer vertrouwde opstellingen die we eerder gezien hadden, maakte dat wel erg nieuwsgierig. Het eerste dat ons in het oog sprong was een stripfiguurachtige pop op een wc. en als je doorliep drie varkenskoppen. Grappig, maar ook een beetje gek. Het zag er allemaal heel levendig uit, ware het niet dat er niks gebeurde. Totdat we wat verder liepen. Zodra we dicht genoeg in de buurt kwamen begonnen de varkens hun neuzen naar voren te steken en scheten te laten. Toen we aan de trekker van de wc. trokken kwam er als uit het niets een stem die begon te praten en ook in de rest van de tentoonstelling gebeurden er plotseling allerlei dingen als je er langs liep, of ergens aan draaide. Op een heel spannende manier wordt in de tentoonstelling een aantal punten uit de milieuproblematiek belicht. Niet op een betuttelende manier, maar heel helder en

vrolijk en op een manier die het absoluut onmogelijk maakt om passief even een snelle blik te werpen. Het onderwerp lijkt in eerste instantie misschien saai, maar wat ermee gedaan is, is ánders!"

"Milieu op de Korrel", Tilburg

In de tachtiger jaren ontstond er in Nederland het initiatief tot de oprichting van een science center. Met een flinke overheidssubsidie in het vooruitzicht barstte er een ware strijd los. Ook ik was betrokken bij de opzet van een science center. Massaal zijn we afgereisd naar de bakermat van de science centers: het exploratorium van Frank Oppenheimer in San Francisco. Zijn CookBooks leken hét recept te geven voor een geslaagde tentoonstelling.

De gewone musea waren aanvankelijk erg huiverig om deze, voor hen "platte pretparkvorm", over te nemen. Maar de drang tot uitleggen en het streven naar educatie werden ook hier steeds voelbaarder. En na het succes bij de eerste openingen van dit soort tentoonstellingen werden ook zij erg enthousiast. Zo enthousiast zelfs dat tot ver in de negentiger jaren de mening heerste dat een tentoonstelling niet meer compleet was indien er niet enkele 'doe-dingen' aan waren toegevoegd.

Ook nu nog is voor ons een interactieve tentoonstelling een goed middel om bezoekers bij een onderwerp te betrekken, te bereiken dat ze zich iets gaan afvragen en ze zelf verbanden laten leggen. Wij nemen daarbij in de tentoonstelling geen stelling, dringen geen mening op. Maar we laten een bezoeker zelf zijn conclusies trekken. Het interactieprincipe is vooral geschikt voor thematische tentoonstellingen in techniek- en natuurmusea. Een exhibit laat dan het basisprincipe ervaren. Bij de opdrachtgevers van toen heb ik vaak uitgelegd wat de interactie tussen het getoonde en de bezoeker inhoudt:

Interactieve tentoonstellingen

"Probeer eens te leren fietsen door naar een vitrine te kijken en daarbij op wat knoppen te drukken!"

Interactieve tentoonstellingen zijn tentoonstellingen die borrelen van enthousiasme. Ze zijn vlot van opzet en geven op een geheel eigen wijze veel informatie. We streven er bij een interactieve tentoonstelling naar om zowel kinderen als volwassenen tot experimenteren aan te zetten, en ze daardoor ervaringen op te laten doen.

Interactief wil zeggen dat er tussen de bezoeker en het apparaat of object een dialoog plaats vindt. De bezoeker doet iets met de exhibit (tentoonstellingsonderdeel) waardoor er een wisselwerking ontstaat tussen de bezoeker en de exhibit. Daarna moet de bezoeker weer iets doen waarbij hij een nieuwe ervaring heeft of aan meer informatie komt. Je loopt niet passief rond, maar je bent er bij betrokken. En dit gaat veel verder dan op knoppen drukken.

De hoofdzaak is dat het inspirerend is. Het móet interessant zijn maar het mág wel leuk zijn. De uitdaging is de drijfveer. Er worden situaties gecreëerd die je prikkelen en aanzetten tot doen. De

opstellingen geven je de gelegenheid om ontdekkingen te doen. Daarom beschrijven ze niet al te precies wat de ontdekking zou moeten zijn. Daar waar uitleg nodig is, is deze kort, simpel en zo duidelijk mogelijk.

"Professor Plons", interactieve kindertentoonstelling over maritieme basis principes.

Hoeho moeilijk? Eenvoudig lijkende problemen zijn vaak moeilijk en moeilijk lijkende problemen zijn vaak eenvoudig. Zelfs voor experts blijft veel moeilijk. Een onderdeel dat niet meteen geheel begrepen wordt hoeft nog niet ongeschikt te zijn. Denken mag toch! Doordat je zelf probeert zul je merken dat onder bepaalde omstandigheden iets niét werkt. Je ontdekt zo al snel de optimale condities, op je eigen niveau. Antwoorden alléén zijn niet zo interessant, een telefoonboek staat er vol mee en menige tentoonstelling helaas ook. We willen dat de bezoeker zich iets af gaat vragen en zelf verbanden gaat leggen. Spelen is, anders dan velen denken, geen onbelangrijke bezigheid. Je leert uiteindelijk het meest door te ontdekken.

Hiermee hadden we de interactie tussen een bezoeker en het tentoonstellingsonderdeel bereikt. Maar wat ons nog meer boeide was of het mogelijk was om een interactie tussen bezoekers onderling te bewerkstelligen. Ofwel, indien we onze typologie volgen:

Sociale tentoonstellingen

Presentaties die een diepere inhoudelijke ervaring bewerkstelligen. Daarbij worden bezoekers uitgenodigd tot discussie over het tentoongestelde. De persoonlijke tentoonstellingservaring, die mede afhankelijk is van de achtergrond van de individuele bezoeker, speelt daarbij een grote rol.

Nationaal Monument Kamp Vught, Vught

Identiteit

Voor het tentoonstellen van objecten, in een museum zonder eigen collectie, was de "kunsthal" uitgevonden. Maar wij realiseerde nu juist tentoonstellingen zonder collectie en dat in een museum! Om duidelijkheid te verkrijgen over wat nu wel of niet een museum is hield de Nederlandse Museumvereniging in die tijd een Colloquium in het Rijksmuseum te Amsterdam met als discussiethema: Wat is een museum? Daarbij bleek dat, als definitie, een museum een instelling is die objecten verzamelt, conserveert, bestudeert en aan het publiek tentoonstelt. Maar valt een dierentuin dan ook onder deze definitie? Nee, zei de museumwereld want zij conserveren niet. Ja, zei de dierentuin want wij hebben een grote levende collectie. Deze definitie heeft ook bij ons tot vreemde taferelen geleid: We hadden een tentoonstelling gemaakt die er geweldig uitzag in de vorm van hele grote bewegende pop-up boeken. Vlak voor de opening werden er nog snel opgezette vogels uit het depot gehaald en aan de tentoonstelling toegevoegd. Het betrof hier immers een geregistreerd museum...

"Blumberger Mühle", Angermünde, Duitsland

Na de ietwat zakelijke, educatieve en technische invloeden van de science centers bleek er weer een plaats te zijn voor collectie in thematische tentoonstellingen. Maar belangrijker nog: er was ruimte voor sfeer. Voor veel vormgevers is het tentoonstellingsontwerp een verzameling van vormgegeven elementen in de ruimte. Bij ons komt de vormgeving altijd voort uit het thema en heeft daar ook een associatie mee. Voor de hoofdvorm maken we graag gebruik van een metafoor, een totaalidee waarin de verschillende onderdelen zijn ondergebracht. Het is vooral de ruimtelijke ervaring die telt! Het museum wordt daarmee een plaats waar je je kunt verplaatsen in een thema door in een totaalsfeer ondergedompeld te worden. Dit brengt ons bij onze volgende typologische stap:

Evocatieve tentoonstellingen

Presentaties waarbij de beleving van de sfeer het belangrijkste is. Je wordt als bezoeker geheel ondergedompeld in een thema en wordt daar deelgenoot van. Het thema wordt daarbij meestal theateraal gepresenteerd waarbij gebruik wordt gemaakt van Audiovisuele middelen en lichteffecten. Wat er ervaren moet worden wordt hierbij zo concreet mogelijk aangeboden en een situatie wordt zo goed mogelijk nagebootst. Een bezoeker zit meestal en is daarbij visueel en auditief actief. De informatie wordt overgedragen door middel van amusement. Een totaalervaring die door de hoge investeringskosten enkel weggelegd lijkt voor grotere attracties.

"Industrion", Museum voor industrie en samenleving, Kerkrade

Ook de middelgrote musea wilden meegaan in al deze ontwikkelingen. Maar de kosten van interactieve exhibits en ensceneringen waren daar echter te groot voor. Zeker voor toepassing in tijdelijke tentoonstellingen. Bovendien dreigde de inhoudelijke boodschap ondergeschikt te raken aan de grootse dominante vormgeving waarbij de bereikte effecten de overhand kregen. De ontwikkelingen waarin wij aanvankelijk voorop hadden gelopen dreigde nu, in een te krampachtige streven naar educatie en publiekparticipatie, door te schieten in hun succes.

Zoals ook blijkt uit het begin van dit krantenartikel: "s Avonds naar het museum, liefst voorafgegaan door een lezing en gevolgd door Egyptische, Griekse of andere, bijpassende hapjes, is wel het minste dat een hedendaags museum in de aanbieding moet hebben. Textiel verven, picknicken, een popconcert of een cursus verhalen vertellen, de museumbezoeker anno 2001 moet geprikkeld worden. Een museum dat niet meedoet aan de 'belevingseconomie' is ouderwets." (bron: NRC Handelsblad)

We zochten naar een goede en goedkopere tentoonstellingsvorm met respect voor de objecten en met behoud van een intensieve informatieoverdracht. Zo kwamen we uit bij onze volgende typologische stap:

Softwaregeleide tentoonstellingen

Presentaties waarbij een scheiding plaats heeft gevonden tussen reëel en virtueel. De objecten staan in een tentoonstelling opgesteld en de interactieve informatieoverdracht vindt plaats in de vorm van software. Deze softwareapplicatie zorgt ervoor dat een bezoeker steeds gericht naar een onderdeel of object wordt gestuurd. Als te raadplegen database bij de tentoonstelling gebruiken we een eenvoudige traditionele tentoonstelling met objecten. Deze manier van presenteren maakt de tentoonstelling geschikt voor verschillende doelgroepen: Ouderen willen misschien liever enkel de objecten bekijken en jongeren worden misschien gelokt door de software waarna ze, min of meer, gedwongen bij de objecten uitkomen. Een voordeel is dat we fysiek minder dure en ingewikkelde exhibits hoeven te laten bouwen. Ook de collectiestukken komen beter tot hun recht. We laten ze in hun waarde omdat ze immers niet meer ombouwd hoeven te worden. Bij een van deze tentoonstellingen is zijn de objecten gefotografeerd en is dit samen met de diepte-informatie en de software op een cd gezet en op alle middelbare scholen uitgedeeld. Zo houd je nog eens iets over van een tijdelijke tentoonstelling!

Bezoekerscentrum "de Huysmanshoeve", Eeklo België

Ook de overheid en de Nederlandse Museumvereniging beraadden zich over de toekomst van de musea. De overheid streefde aanvankelijk naar een hoger rendement van de in de musea aanwezige collecties. Het idee daarachter was dat de meer dan duizend Nederlandse musea samen eigenlijk één grote collectie beheren. Ze lanceerde het begrip: Collectie Nederland. Dit plan zou een onbeperkte uitwisseling moeten betekenen tussen de verschillende musea. Het resultaat was echter dat musea meer als tevoren hun collectie vasthielden om hun bestaansrecht en uniciteit te garanderen.

Een andere verhoging van het rendement zou volgens de overheid bereikt kunnen worden door de musea voor een breder publiek toegankelijker te maken. Er kwam extra subsidie voor de doelgroep "nieuwe Nederlanders" en voor de doelgroep "kinderen". Ook wij lette er bij de ontwikkeling van een tentoonstelling voortaan op of onze ideeën aansloten bij de educatieve kerndoelen van het onderwijs.

De laatste tijd blijkt de overheid steeds meer geïnteresseerd te zijn in vooral de grote projecten zoals de verbouwing van het Rijksmuseum te Amsterdam. Daar kan immers publiekelijk meer mee gescoord worden als met initiatieven in de kleine musea.

Toekomst van het museum

De Museumvereniging heeft haar 75 jarig jubileum aangegrepen om een discussie te voeren over de toekomst van musea. Hier zijn de volgende toekomstvisies uit voort gekomen:

- 1 Het Virtueel Fysieke Museum (heeft een virtueel en een fysiek aanbod)
- 2 Het Museum op Maat (concurrereert met alle andere vrijetijdsactiviteiten)
- 3 Het Museum als Klooster (behoud, beheer en onderzoek)
- 4 Het Samen-Op-Weg museum (werkt samen met andere erfgoedinstellingen)
- 5 Het Museum Met Twee Gezichten (museaal en commercieel)
- 6 Het Megamuseum (groot en met gespecialiseerde medewerkers)

Dé ontwerp oplossing is er niet. Wel zijn er een aantal nieuwe mogelijkheden ontstaan. En wij zullen in ieder geval blijven zoeken, op het grensvlak waar de benaderingen vanuit een museum en de benadering vanuit een bezoeker bij elkaar komen. Gebruik makend van toekomstige technieken en bewust van wat we bij een bezoeker willen bereiken. Hoe ambitieus wij ook denken bezig te zijn, de realiteit is misschien heel anders. Zoals een relativerende krantenkop in NRC Handelsblad meldde: "Toekomst van musea ligt bij de rollator".

Marcel Wouters